

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ
В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи КорOs1-M20z
спеціальності
016 Спеціальна освіта
Сарай Тетяна Василівна

Керівник:
Сербалюк Ю.В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

Рецензент:
Співак В.І.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	6
1.1. Визначення відповідальності особистості у сучасних наукових дослідженнях.....	6
1.2. Зміст та структура відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.....	31
1.3. Відповідальність як значущий показник професійної компетентності майбутнього фахівця.....	36
Висновки до розділу 1.....	44
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	46
2.1. Методика організації дослідження відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.....	46
2.2. Аналіз дослідження відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.....	47
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	54
3.1. Організаційні засади формування відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.....	54
3.2. Програма тренінгу «Формування відповідальності майбутніх фахівців спеціальної освіти».....	57
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	75
Додаток А. Опис методик досліджень.....	76
Додаток Б. Анкета для визначення проявів відповідальності студентів.....	77
Додаток В. Зразки вправ для розвитку відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема відповідальності є однією з актуальних проблем сучасності. Це зумовлено особливостями сучасної епохи, для якої характерні глибокі зміни у всіх сферах життєдіяльності людини, інтенсивні соціальні та політичні зміни. Проблема формування відповідальності особистості набуває особливого значення в сучасних умовах, коли успіх спільної справи залежить від відповідальності кожного за себе, за іншу людину, за колективні й національні інтереси, оскільки відповідальність завжди базується на самосвідомості та особистісній зрілості кожного члена суспільства. Формування професійної відповідальності майбутніх фахівців є складним та багатоаспектним процесом, і це детермінує важливість філософсько-педагогічної рефлексії над ним, що дає можливість його осмислити і напрацювати комплекс умов формування відповідальності майбутніх фахівців.

Відповідальність є показником розвитку особистості, критерієм її соціальної зрілості, яка, зокрема, виражається в потребі самореалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства. Саме тому, формування відповідальності у майбутніх працівників спеціальної освіти є одним із найважливіших завдань.

Юнацтво в сучасний період соціально-економічних та політичних змін у нашій державі опинилося в умовах триваючої ціннісної нестабільності суспільної свідомості. До майбутніх працівників спеціальної освіти соціальні вимоги також інтенсивно змінюються.

Майбутнім працівникам спеціальної освіти варто бути готовими до самостійного вибору суспільно значущої діяльності й визначити своє місце в суспільстві. Фахівці повинні бути підготовлені до професійної діяльності, до сімейного життя, до виконання громадянських обов'язків, до захисту власної Батьківщини. Саме тому зростає значущість майбутніх працівників спеціальної освіти як для успішного формування зрілої особистості, так і для продуктивної професійної реалізації. З ускладненням життєдіяльності в

юнацькому віці відбуваються кількісне розширення діапазону соціальних ролей та інтересів, їх якісні зміни. У сучасний період суспільного розвитку у юнацькому віці з'являється все більше дорослих соціальних ролей, що потребує самостійності та відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.

Аналіз наукової літератури показує, що становленню і розвитку особистості та професійної підготовки корекційного педагога присвячені роботи М. Буйняк, С. Миронової, С. Михальської. З'явилися теоретичні та емпіричні дослідження відповідальності особистості: проведений аналіз змісту, особливостей, соціально-психологічних детермінантів відповідальності (Л. Дементій, К. Муздибаєв, В. Прядеїн, М. Савчин, В. Сахарова та ін.), розкриті проблеми формування відповідальності, соціальної зрілості особистості (Т. Алексеєва, С. Безсмертна, Н. Голова, І. Кон, Н. Огренич, І. Панарін, Н. Стаднік, В. Тернопільська, І. Фриз та ін.), у тому числі юнацького віку (С. Безсмертна, М. Осташева, О. Юринець та ін.).

Однак, незважаючи на широкий інтерес до досліджуваної проблеми, її суспільну значущість формування відповідальності в майбутніх працівників спеціальної освіти в процесі професійної підготовки залишаються поки що недостатньо вивченими, що, в свою чергу, обумовлює актуальність обраної нами теми «Формування відповідальності у майбутніх фахівців спеціальної освіти в процесі професійної підготовки».

Мета дослідження – вивчити й обґрунтувати формування відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.

Об'єкт дослідження – відповідальність майбутніх працівників спеціальної освіти.

Предмет дослідження – процес формування відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.

Завдання дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, проаналізувати соціально-психологічний зміст, розглянути складові,

конкретизувати значення відповідальності для формування у майбутніх працівників спеціальної освіти;

2) дослідити міру сформованості відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти;

3) розробити тренінг з формування відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти.

Для досягнення поставлених завдань були використані такі методи дослідження: теоретичний аналіз психологічної, педагогічної літератури, спостереження, експеримент (констатуючий).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Мукачівського державного університету та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. В дослідженні брали участь 45 студентів спеціальності «Спеціальна освіта».

Практичне значення визначається розробленою тренінговою програмою «Формування відповідальності майбутніх фахівців спеціальної освіти», яка може бути використана в процесі професійної підготовки. Результати роботи можуть бути основою для проведення подальших досліджень.

Апробація результатів дослідження.

Методи формування відповідальності у студентів // Збірник наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології / за ред. Н.С. Гаврилової. В14. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук. 2021. С.187-191

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

1. Проблема відповідальності посідає важливе місце у сучасних дослідженнях в галузі спеціальної освіти. На думку її дослідників відповідальність є головним критерієм зрілості особистості, а особистістю може вважатися тільки суспільно відповідальний суб'єкт. Важливим етапом в становленні відповідальності особистості є старші класи школи і період навчання у ЗВО. Адже лише усвідомлюючи власну відповідальність в різних видах діяльності студенти можуть ставити перед собою перспективну мету та більш складні соціальні завдання, проявляти вольові зусилля протягом тривалого періоду.

2. Відповідальність – це складна інтегративна характеристика соціально спрямованої активності особистості, яка виражає її ставлення до реалій соціальної дійсності, суспільних цінностей і норм, здатність до соціального контролю, саморегуляції своєї діяльності та поведінки. Зміст відповідальності як інтегративної характеристики особистості включає усвідомлення юнаками необхідності діяти відповідно до суспільних вимог і норм як соціальних цінностей; самоповагу і прийняття власної суспільної ролі; критичність, постійний контроль і передбачення наслідків своїх виборів, рішень, дій для інших людей; прагнення до самореалізації, адекватний самозвіт і самооцінку; соціально спрямовану й відповідальну діяльність.

4. Серед досліджуваної вибірки майбутніх працівників спеціальної освіти 46% студентів мають високий рівень відповідальності, 40% – середній, 14% – низький. Таким чином, показники 40% майбутніх працівників спеціальної освіти свідчать про те, що у них посередньо сформоване почуття відповідальності за стратегію власної соціальної поведінки, усвідомлення норм і правил суспільного життя може наштовхуватися на деякі особисті перепони, неприйняття, нерозуміння. 14% студентів не відчують потреби або не вважають себе здатними приймати соціально виважені рішення, брати відповідальність за їх можливі наслідки, мають обмежений соціальний контроль. При цьому, респонденти усіх курсів навчання вважають себе більш

відповідальними у ситуаціях, коли воліють зробити більше, ніж обіцяють; відповідально ставляться до завдання, хоча це може не перевірятися та не контролюватися ззовні та коли на прикладі прояву своєї відповідальності прагнуть виховувати інших. Менш відповідальними вони почувають себе у ситуаціях, коли не існує можливості повністю відповідати за доручену справу; відчувають страх в ситуації вибору нового.

5. Нами розроблено тренінгову програму формування відповідальності у майбутніх фахівців спеціальної освіти. Заняття за програмою передбачають діагностику рівня відповідальності учасників, поглиблення знань учасників про відповідальність, розвиток їх мотивації, усвідомлення своїх якостей як майбутнього фахівця спеціальної освіти, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до відповідальності як важливого компонента фахівця спеціальної освіти, усвідомлення учасниками відповідальності як компонента професійної діяльності, поглиблення знань учасників щодо ознак відповідального фахівця спеціальної освіти, розвиток самопізнання та самоаналізу, позитивного самоствавлення, усвідомлення особистісних ресурсів, розвиток особистої відповідальності учасників, розвиток самопізнання учасників, активізація потреби в особистісному самовдосконаленні, розвиток рефлексії, розвиток особистої відповідальності учасників.

Отже, наше дослідження дозволило виявити тенденції формування відповідальності, як значущої складової професійної компетентності студентів, в процесі професійного становлення у вузі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми відповідальності майбутніх працівників спеціальної освіти й засвідчує необхідність її подальшої розробки за такими найбільш перспективними, на нашу думку, напрямками: розвиток соціальної відповідальності в умовах здобування професійної освіти, вивчення соціально-психологічного впливу на формування відповідальності соціального інтелекту, складових самосвідомості, комунікативної толерантності та інших чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Методологический принцип субъекта: исследование жизненного пути личности : Психологический журнал , 2014. Т. 35, № 2. С. 5-18.
2. Алексєєнко Т. Ф. Відповідальність особистості // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 106-107.
3. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
4. Балл Г.О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Соціальна психологія. 2005. №1(9). С.13.
5. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. Луганськ, 2004. 19 с.
6. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2015. 36 с.
7. Бессмертная С.В. Психологические детерминанты ответственности студентов вуза / Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Ставрополь, 2006. 184 с. Интернет ресурс: Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/205152.htm>
8. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання / Початкова школа. 1994. № 9-10. С. 4-8.
9. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : Монографія. Вид. 2. Львів : Львів. держ. фінансово-економіч. ін-т, 2002. 232 с.
10. Вітковська І.М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу / Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н.Каразіна. 2011. № 948. С. 45-48.

11. Гузенко Н.В. Проектная деятельность как средство развития социальной ответственности у младших подростков: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»/ Архангельск, 2008. 23с.

12. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности: Монография / М. Информ-Знание, 2005. 188 с.

13. Євдокимова Н.О. Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала / Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць. Екологічна психологія. 2009. Вип. 20. Т. 7. Ч. 1. С. 125-128.

14. Карпухин С.В. Социальная ответственность личности как философская проблема / СПб. : Ступени, 1999. 168 с.

15. Краткий психологический словарь / ред.-сост. Л.А.Карпенко; под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 512 с.

16. Крюкова О.В. Порівняльне дослідження відповідальності і прихильності нормам групи учнів старших класів міських і сільських шкіл / Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2013 рік, 4-6 лютого 2014 року / укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Ємельянова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. С. 141-143.

17. Крылов Л.В. Педагогические условия воспитания ответственности у студентов университета: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «теория и методика обучения и воспитания (социальное воспитание в общеобразовательной и высшей школе)» / Кострома, 2010. 23 с.

18. Костенко О. Р. Аналіз психологічних аспектів дослідження відповідальності в зарубіжній і вітчизняній літературі / Психологічні науки : Зб.наук. пр. Т. 2. Вип. 7. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 176-182.

19. Кочетова И. Д. Создание условий для развития социальной ответственности у студентов как одно из приоритетных направлений в системе высшего профессионального образования / Мир науки, культуры, образования. 2010. № 6 (25). С. 126–132.

20. Куриця А. І. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київ, 2013. 269 с.

21. Леонтьев Д. А. Ответственность / Психологический лексикон. Энциклопедический словарь: в 6 т. / ред.-сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского. - М: ПЕР СЭ, 2006. - 176 с.

22. Лепіхова Л.А. Значення соціально-психологічної компетентності в реалізації життєвих домагань / Педагогіка і психологія. 2004. №3. С.77-85.

23. Ложкін Г. Поняття відповідальності в історико-філософському психологічному дискурсі / Психологія і суспільство. 2003. №4. С.61-71.

24. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема / Наука і освіта. 2013. № 7. С.52–55.

25. Маслоу А. Мотивация и личность. – 3-е изд. СПб.; М.; Х.; Минск : Питер, 2003. 351с.

26. Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007.

27. Миронова С.П., Буйняк М.Г. Професійна діяльність та особистість корекційного педагога: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 136 с.

28. Михальська С.А. Психологічні особливості родинного спілкування дошкільника / Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ. : «ГНОЗІС», 2008. Т. 10. Ч.1. С. 279-286.

29. Муздыбаев К. Психология ответственности / Спб.: Изд-во Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 238 с.

30. Муконина М.В. Проблема профессиональной ответственности в контексте психологии отношений : научные труды Московского гуманитарного университета. № 87. 2002. 258 с.

31. Орлов А.О. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний Авіаційний Університет Київ, 2009. 201с.

32. Отрощенко Н.Л. Формування й розвиток відповідальності у процесі профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 19(2). С. 39-46. Інтернет ресурс. Режим доступу:[http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19(2)_7)

33. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.

34. Патинок О.П. Взаємозв'язок становлення відповідальності з особливостями професійної спрямованості майбутніх працівників спеціальної освіти // Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологія: Зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. №22(46). С. 237-244.

35. Патинок О.П. Особливості структурних компонентів відповідальності особистості майбутнього працівника спеціальної освіти //Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2007. №1. С.30 -37.

36. Патинок О.П. Психологічні особливості відповідальності як професійно значущої якості майбутнього соціального працівника /О. П. Патинок // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. Праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Житомир, 2013. С. 200-208.

37. Пиаже Ж. Психология детской игры / Курьер ЮНЕСКО. 1980. № 12. С. 28-32.

38. Присяжнюк О.М. Роль активних соціально-психологічних методів роботи у професійному розвитку працівників спеціальної освіти // Проблеми

сучасної психології: зб. наук. праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 9. С. 344-356.

39. Прядеин В.П. Половозрастные особенности ответственности личности / Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1998. 291 с.

40. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : «Прогресс», 1994. 250 с.

41. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.

42. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: автореф. дис.... д-ра психол. наук / Київ, 1997. 50 с.

43. Садова М. А Особливості професійної відповідальності колективних суб'єктів управління персоналом : Міжнародний науковий форум :соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2013. Вип. 13. С. 191–200.

44. Сапожникова Т.Н. Воспитание у молодежи социальной ответственности / Вестник КГУ им.Н.А.Некрасова. 2012. Том 18. С.173- 176.

45. Сахарова В.Г. Ответственность как личностный фактор и возможности ее диагностики : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Хабаровск, 2003. 184 с.

46. Сидоркина С.Л. Формирование социальной ответственности у подростков посредством социально значимой деятельности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»/ Нижний Новгород, 2010. 29 с.

47. Сидоренко О.Б. Планувальна функція мислення як умова розвитку довільної поведінки у молодших школярів / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 12. Психологічні науки. 2014. Вип. 45 (69). С. 185–192.

48. Стаднік Н.В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів / Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні

науки. 2015. № 3. С. 60-64.

49. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

50. Татомир Л.П. Розвиток відповідальності у дітей підліткового і старшого шкільного віку : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 1998. 17 с.

51. Тернопільська В.І. Розвиток соціальної відповідальності старшокласників (методичні рекомендації) / Житомир : Вид-во ЖДПУ, 2002. 60 с.

52. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Київ : Либідь, 2003. 376 с.

53. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Вопросы психологии. 1985. № 6. С. 26-37

54. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1989. 815 с.

55. Чистовська І.П. Формування відповідальної поведінки студентів вищих навчальних закладів засобами педагогічної технології [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/36_Chistovska.pdf.

56. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с. ISBN 966-7880-85-0

57. Шевченко Н.Ф. Практикум з розвитку професійної кар'єри майбутнього фахівця / Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 6 (135). С. 49–62.

58. Шевчук О.С. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога / Психологічні науки : зб. наук. пр. 2013. Вип. 2. С. 264-26

59. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

60. Bondarchuk, O., Balakhtar, V., Gorova, O., Lytvynenko, N., Pinchuk, N., Shmanko, O., Kiv, A. and Oleksiuk, V., 2022. Features of responsibility of future specialists of the socio-economic professions as an indicator of their digital competence. *Educational Technology Quarterly* [Online], 2022(1), pp.35–55. Available from: <https://doi.org/10.55056/etq.12> [Accessed 10 May 2022].

61. Jackson S. E., & Schuler, R. S. 1985. A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior & Human Decision Processes*, 36: 16–78.

62. Kovalchuk O. Model of Engineer's Social Responsibility. 5th International Conference on Interdisciplinary Social Sciences Humanities (London, UK, 2–5 August 2010). University of Cambridge, Cambridge, UK. Access mode : <http://2010.thesocialsciences.com/sessions/index.html>.

63. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychologie Monographs*. 1967. № 80 P. 15–24.